

Didžiausia Vilniaus teatro legenda, arba lenkų teatro uždarymas po 1863 m. sukilimo

Jagoda Hernik Spalińska

*Lenkijos mokslų akademijos
Meno institutas,
ul. Dhuga 26128, 00-950 Warszawa*

Lenkų teatro uždarymas Vilniuje po sausio (1863 m.) sukilimo yra vienas plačiausiai žinomų teatro istorijos šiame mieste faktų. Juo remiasi beveik kiekviena Vilniaus teatro istorijai skirta publikacija. Ar iš tiesų taip gerai žinoma lenkų teatro uždarymo Vilniuje istorija? Kokie kiti faktai bei aplinkybės, be sausio sukilimo, lėmė, kad lenkų teatro Vilniuje nebuvo beveik pusšimtį metų? Remiantis šaltiniais bei lyginamąja analize, straipsnyje iš naujo pažvelgiama į teatro uždarymo istoriją.

Raktažodžiai: teatras, publika, 1863 m. sukilimas

Po vadinamojo lenkų teatro Vilniuje atgaivinimo, kurio iniciatorė 1906 m. buvo Nuna Młodziejowska, patriotinės nuostatos skatino pripažinti: dėl to, jog lenkų teatro nebuvo beveik 40 metų, labiausiai kaltas okupantas, atėmęs iš lenkų publikos instituciją, kuri jai buvo reikalinga beveik kaip deguonis. Paprastai Vilniaus teatro uždarymas 1864 m. minimas kartu su kitomis posukiliminėmis pasekmėmis. Šis faktas gretinamas su Universiteto uždarymu, Medicinos ir chirurgijos akademijos bei Dvasinės akademijos likvidavimu, Lietuvos statuto panaikinimu – lenkų teatro išnykimas buvo įtrauktas į posukiliminės martirologijos rinkinį ir vėliau iš esmės paveikė lenkų teatro tapatybės apibrėžimą. Tikriausiai tam turėjo įtakos faktas, jog vienas pirmųjų Vilniaus lenkų teatro istorikų Mieczysławas Rulikowskis¹, rašydamas apie Vilniaus teatro uždarymą, kuria įspūdį, jog tai atsitiko dėl politinių priežasčių. Datų ir priežasčių veikiausiai nevardijama todėl, kad knyga pasirodė 1907 m. ir buvo cenzūruojama, tačiau, atrodo, jog būtent „caro įsakas“ tapo teatro uždarymo priežastimi. Viskas šioje įvykių grandinėje lyg ir dėsninga: sukilimas, pasekmės, Muravjovas ir 1864-aisiais teatro jau nebėra.

Manoma, kad lenkų teatro nuosmukis prasidėjo po lapkričio sukilimo 1831 metais. 1833-aisiais teatro direktoriumi tapo policijos pulkininkas Skobelcinas, ir afišos spausdintos dviem kalbomis. Tačiau tai neturėjo įtakos kasdieniam teatro darbui: dvikalbės afišos paprastai skelbė veikalus, vaidinamus lenkų kalba.

Greta dalinės rusifikacijos kita lenkų teatro nuopolio priežastimi paprastai minima Vilniuje išikūrusi Wilhelmo von Schmitkoffo opera. W. von Schmitkoffas iš Vilniaus išvyksta 1844 m. Pavojingos konkurencijos lenkų teatrui nelieta, tad kas gi vyksta tada? Repertuaro požiūriu lenkų teatras XIX a.

5-ajame dešimtmetyje yra aukšto lygio, stato daug spektaklių, ir visų pirma lenkų autorių. Kartu vaidinama labai daug užsienietiško niekalo, kuris patinka žiūrovams. Ir vis tiek išlieka nuolatinė lankomumo problema. Tuomet ir kyla konfliktas tarp lenkų teatro aktorių, vaidinančių Każyńskio pastate. Nesutariai tarp Józefo Surewicziaus ir Aleksandro Rezgoła bei Stanisława Nowakowskio, veikiausiai inspiruoti iš išorės, baigiasi lenkiško-rusiško teatro įkūrimu. Caro administracijos globojamas A. Rezgołas pasitraukia ir įkuria savo teatrą tam tikslui pritaikytoje Rotušėje. Primityvios sąlygos, šaltis ir nešvara Każyńskio pastate pradeda veikti J. Surewicziaus grupės nenuaidai. Tačiau tai neturėjo būti pabaiga – nei šio pastato, nei lenkų teatro. Dar ilgą laiką nebuvo tos svarbiausios sąlygos, kuri vėliau nutraukė teatro egzistavimą. Tuometinis gubernatorius norėjo teatrą, reikalaujantį nemažo remonto, nupirkti ir siūlė savininkei už pastatą su erdvia aikšte apie 14 tūkstančių rublių. Każyńska nesutiko ir netrukus jos žentas pastatą pertvarkė į keletą butų su pirmajame aukšte veikiančia vaistine (Mikulowicziaus) ir sandėliais². Każyńskio pastatas (Morawskio pastatytas 1796-aisiais) prarado pirmąją paskirtį ir virto komercine vieta.

1845 m. gruodžio mėn. Każyńskio pastate įvyksta paskutinis spektaklis. Praėjus metams nuo trupės sukilimo J. Surewicziaus grupė prisijungia prie Rotušėje vaidinančios trupės. Aktoriai skatinami pasirašyti peticiją (už parašą žadėta 100 rublių) gubernatoriui, kad būtų paskirta nuolatinė valstybinė direkcija. Naujasis teatras gavo vyriausybės subsidiją (3 tūkstančius rublių per metus), paskirtas direktorius. Gruodžio 14 d. atidaryta naujoji scena. Ir nors artistai buvo pažeminti, jiems stengiasi įtikti, nes teatro atidarymo proga Vilniaus žiūrovai lenkų-rusų teatre pamatė Aleksandro Fredro komediją „Niekas manęs ne-

pažįsta“ (*Nikt mnie nie zna*). Pavadinimas labai tiko, nes Vilnius A. Fredro ne tik nepamėgo, bet ir pažinti jo nenorėjo.

Taigi teatras visiškai kontroliuojamas: jis veikia valdžios primestame pastate, turi tos pačios valdžios paskirtą pirmininką, iš jo reikalaujama du kartus per savaitę vaidinti rusiškai. Tokia tvarka jau buvo Varšuvoje ir kituose centruose. Akimirka pagalvokime, ar valstybinė direkcija yra palankus veiksnys teatro veiklai, ar reiškia galutinės teatro rusifikacijos pradžią? Lyginimas su Varšuvos teatru, valdomu valstybinės direkcijos su vienas kitą sekusiais pirmininkais – rusų valdininkais, byloja, kad valstybinė direkcija teatrui gali būti tikra palaima. Institucija, veikianti už valstybės pinigų, garantuoja stabilią veiklą ir patenka į saugojamų objektų sąrašą. Varšuvos direkcijos buvo ir geresnės, ir blogesnės, tačiau tuo metu teatras parengdavo labai daug įvairiausių kokybės premjerų, buvo priimta daug artistų, rengiama jaunoji karta, pastatas labai dažnai buvo remontuojamas, netgi inicijuoti dramos konkursai, į kuriuos buvo siunčiamos pozityvistinės krypties pjesės. Vilniuje pirmininkai taip pat dažnai tapatinosi su savo užimamomis pareigomis, lenkėjo ir labai daug nuveikė lenkų teatrui; niekad nėjo prieš jo interesus dar ir todėl, kad teatrą vertino kaip jiems patikėtą įstaigą, kurios nuopuolis būtų suvoktas kaip jų asmeniškai nesėkmė ir kompetencijos stygius. Varšuvoje, pavyzdžiui, gana greitai būdavo atleidžiami pirmininkai, kurie nemokėjo tvarkyti finansų ir klampino teatrą į skolas.

Atrodo, kad valstybinė teatro direkcija šiame mieste buvo išlikimo sąlyga: aktoriai prarado nepriklausomybę, tačiau gavo tam tikrą materialinį aprūpinimą, Rotušė buvo pritaikyta teatro reikmėms valstybės lėšomis, teatras taip pat gaudavo subsidiją. Jau 1850-aisiais teatras pradėjo nešti pelną. Eiliniai pirmininkai gerbė lenkų teatro režisieriaus sprendimus ir kadru, ir repertuaro klausimais. Taigi atsiduriame etape, kai dar galima išgelbėti lenkų teatrą nuo žlugimo, kai pirmieji žingsniai nuopolio link jau žengti, tačiau tai dar negreit atsitiks.

Po sukrėtimų atsipeikėjęs Vilniaus teatras pradėjo vaidinti kultūros kūrėjo vaidmenį ištuštėjusiame ir intelektualiniu požiūriu nualintame mieste. Priminsime, kad Universiteto nebėra jau beveik trys dešimtmečiai, uždarytos abi akademijos. Šiuo laikotarpiu pradeda augti miesto gyventojų skaičius: 1831–1870 m. jis išauga dvigubai. Dauguma naujakurių – rusai, tačiau Vilniuje apsigyvena ne tik jie. Keičiasi visuomeninė sankloda. Po reformų iškyla turtingi valstiečiai, kurie nori savo vaikus matyti aukštesniame visuomenės sluoksnyje. Būtent dėl jų gerų manierų ir auklėjimo Vilniuje nuolat lankosi praturtėję tėvai: jei čia įsikuria ne visam laikui, tai bent jau dažnai atvyksta, o apsilankymas teatre tampa privalomas. Jei Vilniuje ir buvo daug rusų, tai teatras, apie kurį kalbame, buvo lenkų-rusų, tad ir rusų vartotojas galėjo

ženkliai paveikti finansinę teatro padėtį, kuri iš tiesų būtų padėjusi sustiprinti jį kaip instituciją.

Kodėl gi taip neatsitiko? Kas šiuo laikotarpiu darosi Vilniaus publikai? K. Szlagierio direkcija sužadino publikos susidomėjimą teatru, ją jaudino eilinis teatro „prisikėlimas iš numirusiųjų“. Tačiau ši aistra nežinia kodėl po 9 mėnesių užgęsta. Galima manyti, kad tai buvo paklusni reakcija į iš Varšuvos ateinančius kreipimusis boikotuoti teatrą. Tačiau šiandien žinome, kiek nedaug žmonių pasiekdavo tokia informacija ir kaip nenoriai patriotinę propagandą priimdavo rusifikuotas Vilnius, kurio didžioji dalis carą vertino kaip savo valdovą, o patriotinius veikėjus – kaip avantiūristus³.

Nepaisant to, kad teatro padėtis vis gerėjo, trupė susitelkė, repertuaras praturtėjo, staiga, lyg mostelėjus burtų lazdele, 1860 m. balandį žiūrovų gerokai sumažėjo. 1861 m. teatras nutraukė savo veiklą. Maždaug 1861 m. kovą beveik visuose Lenkijos karalystės ir okupuotų teritorijų miestuose teatrai laikinai nutraukė darbą. Po kurio laiko vaidinimai buvo atnaujinti. Vėliau dėl karo stovio teatrai vėl neveikė netgi keletą mėnesių. Tačiau bent jau daugelyje centrų, netgi tokia nedideliame mieste kaip Plockas, teatrai vėl atsidarė. Vilniuje šiuo dalinio, savanoriško ir solidaraus teatrų uždarymo laikotarpiu taip pat mėginta vaidinti. Naująjį 1860–1861 m. sezoną K. Szlagieris pradeda „Halka“, lenkų patriotams skirtu kūrinium, Jonteko vaidmenį atlieka Piotras Zelingeris, tačiau spektaklį tenka atšaukti – jo niekas nenori žiūrėti. Po 40 metų P. Zelingeris gaus juostą su užrašu: „Pasiilgusiems gimtosios scenos“⁴. Tačiau tik po 40 metų. O tada iki sukilimo pradžios dar buvo likę dveji metai – ir teatras nebeturėjo žiūrovo. Boikotas nebuvo nuoseklus: teatrai savanoriškai užsidarinėjo solidarizuodamiesi su Varšuvos aukomis, o jeigu ir vaidino lenkišką repertuarą, publika neturėjo pagrindo spektaklių nelankyti, nes taip ji boikotavo ne caro administraciją, bet lenkų aktorių trupę. Būtent remiant lenkiškus spektaklius ir boikotuojant rusiškus buvo galima pademonstruoti savo patriotinę pareigą.

Taigi 1861 m. balandį artistai išvyksta iš Vilniaus, bet mėgina dar šiek tiek užsidirbti kviesdami į vaidinamuosius „atsisveikinimo“ spektaklius. Vaidinta „Kerštą“ (*Zemsta*), trupę sustiprino pro Vilnių pravažiuojantis Bogumiłas Dawisonas. Niekur nerandantis darbo aktoriai imasi įvairiausių veiklos: organizuoja parateatrinis renginius, pavyzdžiui, „instrumentinį-vokalinį vakarą Bajorų klubo salėje, skirtą paremti Vilniaus dramos teatro aktorius, netekusius pragyvenimo šaltinio teatrui nutraukus spektaklius“⁵, labiau užsispyrę rengia benefisus.

1861–1862 m. sezoną, kai kituose centruose teatrai visiškai atnaujino savo darbą, Vilniaus teatras vėl mėgina atgimti naudodamas patį paprasčiausią būdą – smarkiai sumenkindamas meninį lygį. Pasirodo arabų ir marokiečių grupės, skamba škotų ir būgnų muzika. Nepaisant to, teatras merdėjo. 1862 m.

B. Dawisonas, vėl paprašytas savo pasirodymu pagerinti teatro finansinę padėtį, P. Zelingeriui rašo: „Kalbama, kad publika jokiais būdais nesileis privileijuojama į teatrą. O tuščiai ar puspilnei salei neketinu vaidinti. Sakoma, kad kartais išperka bilietus, tačiau į teatrą neateina. Tuo taip pat rizikuoti negaliu“⁶.

Kova dėl publikos galiausiai buvo pralaimėta. Nusizėminimo mastą iliustruoja istorija apie generalgubernatorių Nazimovą, kuris lenkų aktorinio meno nestoriui Janui Chelmikowskiui davė 100 rublių, kai šis visiškai nuskurdo dėl „prieš dvejus metus laisva valia užsidariusio teatro“⁷ ir mėgino varžytinėse parduoti savo kanarėlę.

Po sausio sukilimo, 1863–1864 m. sezoną, R. Zelingeris atnaujina spektaklius ir teatras vėl pradeda veikti. Įdomus šiame kontekste Muravjovo vaidmuo: „1863 ir 1864 m. Gen. Gub. Muravjovas įsakė Vilniuje likusiems lenkų aktoriams šventinėmis dienomis vaidinti rusiškai ir lenkiškai (kaip ir anksčiau), tačiau kadangi tais k r u v i n a i s laikais joks lenkas teatre nepasirodė, įsakė 1864 m. rudenį rusų aktorius išsiųsti į Peterburgą“. Lenkų kalba dar vaidinta 1864 m., tačiau epizodiškai. Tenka pripažinti, kad teatras Vilniuje užgęsta 1860-aisiais, retkarčiais surengdamas spektaklius iki 1864 m. pabaigos.

Kas gi nutiko? Vienintelis ir esminis greta administracinio draudimo veiksnys, nulėmęs teatro baigtį, buvo publika, kuri liovėsi eiti į spektaklius ir savo abejingumu pribagė dėl išlikimo kovojusį teatrą. Kalbama, kad publika Vilniuje nėjo į teatrą protestuodama prieš represijas. Tačiau po lapkričio sukilimo represijos buvo dar žiauresnės, bet žmonių nuo teatro neatbaidė.

1858 m. caras Aleksandras II po spektaklio gavo „Albumą“, kurį „Varšuvoje ir Paryžiuje jaunimas pasmerkė“⁸. 1860 m. pirmosiomis spalio dienomis caras vėl pasirodė Vilniuje. Iš Varšuvos plaukė laišakai, draudžiantys dalyvauti pokilyje Vingio parke, tačiau niekas nepakluso, nepaisant ne taip seniai pasmerktos albumo. O tuo metu 1861 m. „Varšuvos patarimu ir pavyzdžiu [...] po pirmosios ten įvykusios demonstracijos liautasi eiti į teatrą“. Tačiau Varšuva labai greitai į teatrą sugrįžo, tad kodėl Vilniaus publika nusuko nuo teatro? Nuo kada Lietuvos dvarininkai klausio Paryžiaus arba Varšuvos jaunimo ir kodėl jų turėjo paklausti, kai buvo kalbama būtent apie teatrą?

Vilniuje, kur rusinimas buvo didesnis nei Lenkijos karalystėje ir kiekvienos lenkiškumo šventovės apsauga tolino galutinį jau nelaisvėje gimusios kartos surusinimą, ne boikotas, o veikiau parama lenkų teatrui, kol tie apribojimai neįsigaliojo, turėjo tapti patriotiniu veiksmu. Nelankyti lenkiškai kalbančio teatro buvo tas pat, kas cariniame Vilniuje nepirkti lenkiškos knygos. Sunku įsivaizduoti, kad, pripratę prie rusų valdžios mieste ir gubernijoje, vilniečiai būtų boikotavę lenkiškus spektaklius todėl, kad jų moralinis pasipriešinimas neleido eiti į caro administruojamą pastatą.

Galbūt tad rusų kalba, skambanti spektakliuose dukart per savaitę, Vilniaus publikai buvo nepakeliamas, suvokiama kaip rusifikacijos veiksmas, į kurį tegali būti vienintelis atsakymas: *non possumus*? Tačiau šia kalba pradėta vaidinti prieš 20 metų. Be to, tai buvo gana natūrali kaina už dotaciją. Gal Vilniuje buvo per mažai žmonių, trūko inteligentijos ar miestiečių, ir teatrui nepakako žiūrovų? Represijos po lapkričio sukilimo apėmė visą šalį, Vilniuje uždarytas Universitetas, ir jau tada žiūrovų skaičius drastiškai sumažėjo, tačiau teatras veikė dar 30 metų. Mokymo įstaigos vaidmenį perėmė Medicinos ir chirurgijos bei Dvasinė akademijos. Į Peterburgą jos perkeliama 1842-aisiais. Tikriausiai tai turėjo įtakos žiūrovų skaičiaus sumažėjimui, tačiau iki teatro nunykimo dar buvo 20 metų.

Kas XIX a. 7-ajame dešimtmetyje buvo potencialus Vilniaus teatro lankytojas? Ankstyvojo kapitalizmo formavimosi, kultūros kėlimosi iš dvaro į miestą laikotarpis Vilniuje dėl menkos urbanizacijos buvo gana silpnas. „Intelektualinį miesto vaizdą formavo žmonės, gyvenantys kaimuose, sistemingai aplankantys Vilniuje pažįstamus, knygynus ir leidyklas“⁹.

Po lapkričio sukilimo Vilniuje gyvena 50 tūkstančių gyventojų, pusė jų žydai ir rusai, 25 tūkstančiai lenkų. Kaip žinia, trėmimai ir kiti dalykai, susiję su sukilimu, miestą ištuštino. Tačiau jau 1879 m. Vilniuje gyvena 95 tūkst. žmonių. Kas buvo šie naujieji gyventojai? Kai lietuvių valstiečiai pradėjo leisti į mokslus vaikus, šie persikeldavo į Vilnių. Ar galėjo jie užimti lenkų teatro žiūrovų salės krėslus? Kažin, nes valstiečių judėjimas 5-ajame dešimtmetyje buvo visuomeninio pobūdžio ir kartu antilenkiškas, daugiausia nukreiptas prieš šlėktą. Todėl valstiečiai visiškai nenorėjo, kad jų vaikai susipažintų su lenkų kultūra, ir pageidavo, kad jie patektų į rusiškos kultūros ratą. Panašiai ir žydai, kurie šiuo laikotarpiu jei ir tolo nuo savo hermetiškos kultūros, tai noriau pasidavė rusinimui nei lenkinimui. Taigi lenkų teatras galėjo remtis tik savo tradiciniu vartotoju arba miestietiška lenkų inteligentija ir dvarininkais, gyvenančiais netoli miesto. Būtent jie, nepaisant visų carizmo veiksmų, kaip ir anksčiau vis dar pasiturintys, galėjo pakeisti lenkų teatro padėtį.

Dvarininkų vaidmuo dar labiau išauga, nes tuo metu keičiasi mecenavimo forma. Iš centralizuoto Vilniaus universiteto laikais meno mecenavimas virto visuomeniniu, besiveržiančiu iš sustabarėjusios struktūros rėmų. Vilniuje šis procesas buvo natūralus, nes uždarius Universitetą pagrindiniu lenkų kultūros skatintoju, esant nepakankamai miesto kultūrai, tapo dvarininkai. Šis visuomeninis mecenatas, nors ir atitiko laikmetį, vis dėlto gyvavo kitokiomis, negatyviomis, sąlygomis. Anksčiau skonį diktavo atvira akademinė aplinka, kurioje intelektualinis impulsas buvo vertybė. Konservatyvus dvarininkų sluoksnius buvo specifinis: tai mišinys stipraus vietinio patriotizmo ir paniekos tam, kas sava. Šie Paryžiaus išlepinti aristok-

ratai ir Italija besižavintys snobai dvarininkai lenkų teatrą vertino kaip vietą, kurią galima paremti, tačiau kurioje lankytis – gėda, kaip provincialų meną, kuris jų sferos žmogui nieko negali pasiūlyti. Taigi jie bilietus pirkė, bet į teatrą nėjo, nenorėdami kankintis klausydami neišlavintų, lyginant su prancūzais, italais ir vokiečiais, dainininkų. Tuo pat metu jiems labiau patiko snobiška teatromanija, pasireiškusį mėgėjiškais spektakliais Łopacińskos salonuose. Ši atmosfera turėjo veikti ir kitus žiūrovus, kurie dar tik siekė visuomeninės padėties. Panašus likimas anksčiau ištiko W. Bogusławskio pasirodymus Lvove (1796–1798) ir J. I. Kraszewskio – Žitomire.

Teatro istorijoje būna pokyčių, lūžių laikotarpių, kai žmonės staiga liaujasi lankytis teatre. „Matyti tam tikras publikos abejingumas teatrui“¹⁰, – rašė M. Rulikowski apie 7-ąjį dešimtmetį. Lenkų publikos tuomet neliko ne tik Vilniaus Rotušėje. Ir kituose miestuose žiūrovai traukėsi iš teatrų. Dėl menko lankomumo, nepaisant gero Bolesławo Leszczyńskio vadovavimo, 1862 m. užsidarė lenkų teatras Czerniowcuose. Netgi vokiečių dienraštis „Bukowina“ 1864 m. užsimena apie tai, kad lenkų publika apleido lenkų teatrą. Lygiai kaip Vilniuje dėl šių tendencijų prasidėdavo kokybinis repertuaro nuosmukis, taip ir Czerniowcuose vaidinamos sentimentalios ar sensacingos prancūziškos pjesės, kurios turi privilioti publiką, tačiau teatras vis tiek užsidaro. Tas pat vyksta netgi didesniuose centruose, nors ir mažesniu mastu. Tais pačiais 1864 m. Krokuvos publika savo teatro netermina taip, kaip derėtų, nors vaidinami J. I. Kraszewskio, W. Syrokoma'os, W. Bogusławskio veikalai. Taigi tai nesusiję su lenkiško repertuaro stygiu.

Ir Vilniuje nieko ypatinga nevyksta. Tačiau negalima sakyti, kad teatro krizė nesusijusi su žiūrovais. Paradoksas, kad Vilniuje buvo Kazimierz Szlagieris, rusų primininkus pakeitęs lenkas, bet teatras užsidarė, nors jam vadovavo vienas geriausių per visą jo istoriją direktorių.

Kodėl lenkų publika, turėjusi galimybę remti savo teatrą, skelbti savo lenkiškumą, savitumą, užuot veržusis į lenkų teatro spektaklius, mieliau likdavo namuose? Be jau minėto žiūrovų sumažėjimo, tam tikro sąmyšio dėl to, koks veiksmas yra patriotinis, o koks ne, pagaliau sumenkusio susidomėjimo teatru ir lenkų dvarininkų propaguotos tam tikros paniekos vietinei teatro mūzai, prisideda dar vienas veiksnys.

Prisiminkime Kažyńskio našlę, kuri panūdo nutraukti pusšimtį metų trukusią pastato tradiciją ir teatrą paversti užėiga, užuot patyrusi finansinių nuostolių. Taip pat prisiminkime generalgubernatorių Fiodorą Mirkovičių, vadinamąjį „rusintoją mėgėją“, kuris pasistengė, kad būtų panaikintas Lietuvos statusas, uždarytos abi akademijos, kuris sustiprino mokyklų rusinimą, įteisino inventorizacijos instrukcijas (jos leido atimti žemę iš kilmingų lenkų ir perduoti ją rusų kolonistams), tačiau lenkų teatro neuždarė. Šie faktai byloja, kad tuo metu teatras mažai vertin-

tas kaip kultūrinis, šviečiamasis ar galiausiai lenkiškas veiksnys. Pats F. Mirkovičius kažką panašaus jautė keliaujantiems teatrams²¹, nes teatras – tai nepernelyg įmantri pramoga. Šiandien teatrą vertiname kaip aukštąjį meną ir su juo siejame kultūrinius bei tautinius tikslus. XIX a. viduryje toks mąstymas dar tik gimsta. Jo pradžią galime gana tiksliai nustatyti – tai „Krokuviečių ir kalniečių“ premjera Varšuvoje 1794 m. kovo 1 d. Teatras žiūrovų bei teatro kūrėjų sąmonėje palaipsniui imtas suvokti kaip patriotinio turinio nešėjas. Jei atskiri spektakliai galėjo būti vertinami kaip politinės manifestacijos, tai teatras, kaip tautos kūrimo institucija, kurią verta kasdien remti, ilgai kovojo dėl tokio visuotinio jo suvokimo. 1853 m. A. H. Kirkoras rašė Tiškevičiui: „Teatras tautos atžvilgiu tampa svarbiu tikslu“²². Ši mintis beveik tuo pat metu atėjo į galvą ir intelektualui A. H. Kirkorui, ir satrapui F. Mirkovičiui. Ši nuomonė įsivyravo po 50 metų – 1906-aisiais.

Tačiau netgi tada, kai teatras visų pirma tapo kultūriniu, o ne pramoginiu veiksmu, publika rinkosi, nepaisydama savo visuomeninių priedermių. Todėl galime tvirtinti, kad Vilniaus teatre XIX a. 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje publikos stygių lėmė ne patriotiniai veiksniai, netgi jei juos traktuotume, kaip norėjo Jerzy Gotas, „apgaulinga lenkų patriotų laikysena“¹³. Taip teigti leidžia analogiškos aplinkybės, susiklosčiusios tame pačiame regione, tik kitokiomis sąlygomis.

Lenkų teatro Vilniuje, kaip išskirtinės carizmo aukos, legenda buvo stipri, ir ją palaikė žmonės, kurie puikiai žinojo, kokiomis aplinkybėmis lenkų teatras Vilniuje liovėsi veikti. Šią legendą buvo lengva palaikyti, nes netrukus prasidėjo K. Kaufmanno laikai, ir lenkų teatras, ko gero, būtų buvęs uždarytas maždaug 1866-aisiais. Tačiau tada jis galbūt būtų atsigaivęs 8-ojo dešimtmečio pradžioje, kaip ir lenkiška knyga. Taip neatsitiko, ir tai dar kartą patvirtina, jog nebuvo pakankamai dėl teatro kovota. J. Titus rašė: „Lenkų teatro uždarymas įvykdytas be ypatingo įsako. [...] Ir lenkų teatras tarytum laisva valia liovėsi egzistavęs“¹⁴. Laisva valia? Ne. Sunaikinti šį lenkiškumo židinį, be abejonės, trūško carinė administracija, tačiau jai nedaug beliko to darbo, nes savo abejingumu labai prisidėjo *publico vilniens*¹⁵.

Gauta 2005 11 21

Nuorodos

- 1 M. Rulikowski, *Teatr polski na Litwie 1784–1905*, Wilno, 1907.
- 2 J. Titus, *Daty i wspomnienia dla mojej rodziny. Rozmaitości [1894–1892]*, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, F-8 BF 218, k9v.
- 3 Žr.: S. Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje*, Vilnius, 1994.
- 4 P. Zelingeris, *Album pamiątkowy, LMAB, Retų spaudinių skyrius*, F. 151, sign. 919.

⁵ Ten pat.

⁶ Bogumiło Dawisono laiškas Piotruui Zelingeriui, Peterburgas, 1862 m. gegužės 5(17) d., ten pat.

⁷ J. Titus, Daty i wspomnienia dla mojej rodziny. Rozmaitości (1894–1892], ten pat, k.70v.

⁸ Ten pat, k15.

⁹ M. Stolzman, Nigdy od Ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863), Olsztyn, 1987, s. 10.

¹⁰ M. Rulikowski, ten pat, s. 79.

¹¹ Plg. Z. Jędrychowski, Antrepryza Jana Chełmickowskiego w Mińsku Litewskim, *Wilno teatralne*, Warszawa, 1995, s. 70. Z. Jędrychowski cituoja karinio gubernatoriaus Fiodoro Mirkovičiaus laišką Rusijos vidaus reikalų ministrui, kuriame rašoma apie „keliaujančių aktorijų trupių, kurios kai kada rodė visiškai netinkamus spektaklius, direktorių nelojalumą“.

¹² Adamo H. Kirkoro laiškas Eistachijui Tiškevičiui, S. Kirkor, *Przeszłość umiera dwa razy*, Kraków, 1978, s. 34.

¹³ J. Got, Prowincjonalna Modrzejewska, *Pamiętnik Teatralny*, 1954, z. 4.

¹⁴ J. Titus, Daty i wspomnienia dla mojej rodziny. Rozmaitości [1894–1892], ten pat, k1v.

¹⁵ Autorė dėkoja Jerzy'ui Timoszewiczui už galimybę pasinaudoti jo archyvine medžiaga.

Jagoda Hernik-Spalińska

**THE BIGGEST LEGEND OF VILNIUS' THEATER,
OR ON THE LIQUIDATION OF POLISH THEATER
AFTER THE UPRISING OF 1863**

S u m m a r y

The closure of the Polish theater in Vilnius after the January uprising (1863) is one of the most widely known facts about the city's history of theater. Almost every publication about Vilnius theater history is based on it. However, what were the circumstances of this event, what happened backstage? Is the story about shutting down the Polish theater in Vilnius really that well-known? What events besides January's uprising, and what other facts and circumstances led to the absence of Polish theater in Vilnius for almost half of the century? The text, which intends to take a new look at the legend of the theater's closure, as well as at the fact of its absence, relies on sources and comparative analysis.